

Tanulmány

VISY BEATRIX

Egy identitás önarcképei

Babits Mihály: *Az európai irodalom történetének* „narratív” megközelítése és a mű egy lehetséges olvasata

Babits irodalomtörténetének első kötete 1934-ben látott napvilágot, s a korabeli recenziók többsége már ekkor a mű vallomás-, mémoire-jellegét emeli ki. „Mémoire ez: olyan ember mémoire-ja, akinek az irodalom életfunkció és az olvasás ép olyan esemény, mint akármilyen más, amit életében átélt” – írja Schöpflin Aladár;¹ továbbá Cs. Szabó László² és Gyergyai Albert³ is a mű vallomásosságát hangsúlyozza, melyhez minden bizonnyal *Az európai irodalom történetének* bevezetőjében írottak és az első kötet zárlatának önreflexiói⁴ is alapot nyújthattak. Az 1935 nyarán megjelenő második kötetrel kapcsolatban a recepciónak ez az iránya újabb lendületet kapott,⁵ ebbe a sorba tartozik Halász Gábor híres-hírheft pamfletje is, mely a „könyvek Casanovájának” önéletrajzaként, egy „ízlésforma önarcképeként” láttatja Babits művét.⁶ Ugyanakkor a mű regényszerűségére vonatkozó meglátások sem ritkák, ami nem feltétlenül zárja ki a vallomásos megszólalásmódot, ahogy például Schöpflin írásában is mindkét meghatározás megtalálható.⁷ József Attila egy kéziratban maradt tanulmánytöredékében ezt írja: „Rendkívül érdekes regényt olvastam, Babits Mihálytól az *Európai Irodalom történetét*. Sokat tanultam belőle.”⁸ S maga Babits is több alkalommal regényként határozza meg munkáját.⁹ A recenziók sorát folytathatnánk

¹ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály új könyvének lapszélére*, Nyugat, 1934/12–13, 66.

² Vö. Cs. SZABÓ László, *Babits Európai irodalomtörténete*, Századunk, 1934, 293.

³ „vallomás [...], oly igazán, oly vehemensen és főképp oly teljességgel, aminőhöz foghatót sem naplóban, sem életrajzban nem lehetünk.” (GYERGYAI Albert, *Babits irodalomtörténete*, Nyugat, 1934/14–15, 154. (Kiemelés: V. B.) Továbbá vö. KALLÓS Ede, *Hitvalló irodalomtörténet*, Nyugat 1934/21, 433.)

⁴ „Úgy adom itt az európai irodalom történetét, ahogyan bennem él, közvetlenül s mintegy hirtelen vízióban. Vallomás ez, napló egy élményről... Nem engedtem, hogy ezt az élmény bármi is meghamisítsa, megváltoztassa, mielőtt leírnám.” BABITS Mihály, *Az európai irodalom története*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 222. (A továbbiakban: EIT. Itt jegyezzük meg, hogy írásunk *Az európai irodalom történetének* teljes, átdolgozott, a két kötethez képest a *Mai világirodalom* fejezettel kibővített szövegváltozatára épül, amely 1936-ban jelent meg, s a későbbi kiadások ezt a végleges szöveget követték.)

⁵ TURÓCZI-TROSTLER József, *Babits és az európai irodalom története*, Nyugat, 1935/10 = <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm>; HEVESI András, *Babits irodalomtörténete*, Nyugat, 1936/6 = <http://epa.oszk.hu/00000/00022/nyugat.htm> [2011. 07. 23.].

⁶ HALÁSZ Gábor, *Egy ízlésforma önarcképe*, Nyugat, 1935/8 = H. G., *Tiltakozó nemzedék*, Bp., Magvető, 1981, 621–622.

⁷ SCHÖPFLIN Aladár, *Babits Mihály új könyvének lapszélére*, i.m.

⁸ PIM, palliumszám nélkül, feldolgozás alatt.

⁹ „Az irodalomtörténet egysége egyelőre úgy állt előttem, mint egy művészi egység. Mint egy *regény* meséjének egysége, melynek hősei az irodalomtörténet alakjai, Goethék és Byronok, Hugók és Tolsz-

Gellért Oszkár merész ötletektől hemzsegő társításaival,¹⁰ vagy a második kötetet eposzhoz hasonlító Schöpflin Aladár idézésével,¹¹ ám az eddigiekből is kitűnik, hogy már a korabeli recepció sem kizárólag irodalomtörténetként, szaktudományos munkaként közelítette meg Babits művét, és ez utóbbi lehetőséget a szerző maga is elhárítja.¹² *Az európai irodalom története* (és befogadása) tehát megjelenése pillanatától felbontja, szétfeszíti a hagyományosan értett irodalomtörténet kereteit, s ezt a „tápintható” tény a szerző önmeghatározásai szintén alátámasztják.

Ugyanakkor a mű irodalomtörténetként is fogva tartja a befogadót, hiszen a cím kifejezetten ezt az elvárást kelti fel, s annyiban meg is felel ennek az előzetesen előhívott tartalomnak, hogy valóban irodalmi alakok, művek, korok, irodalmi jelenségek történeti elvű folyamatát beszéli el. A recepciótörténet problémafelvetései, szempontjai a szépirodalmi orientáltságú minősítések mellett ezt az értelmezési irányt is fenntartják. Amikor a korabeli és a későbbi befogadás Babits világirodalom-fogalmának értelmezését, a műből kibontakozó irodalom- és világszemléletét, ítéleteinek helyességét, válogatásának körülrajzolását, „hiányzó” alkotók listázását, az elbeszélő elfogultságait, kedvelt és nem kedvelt alkotóinak, nemzeteinek, korszakainak bemutatását végzi el, irodalomtörténetként (is) tekint a műre, még abban az esetben is, ha felismeri a mű problematikuságát, irodalomtörténetet felszámoló vonásait.

Az európai irodalom történetének értelmezésénél tehát számolni kell azzal a kettősséggel, hogy a mű egyrészt az irodalomtörténet-írás hagyományához és (szak)tudományos szempontrendszeréhez kötődik tematikáját, irodalmi alakokhoz, művekhez, jelenségekhez kapcsolódó referencialitását, fogalomhasználatát tekintve, ugyanakkor (másrészt) narrato-poétikai, retorikai eljárásai az *átlagosnál szorosabban* kapcsolják szépirodalmi elbeszélőszervezetekhez.

A fent vázolt „kettősség” összehangolásának vágya irányította figyelmünket a Hayden White¹³ nyomán kibontakozó narrativista történetfilozófia elméleti kérdéseire. White a történetírás szépirodalmi természetét, poétikai vonatkozásait helyezi előtérbe, s amellet érvel, hogy a történelmi tények, események önmagukban értéksemleges, független csoportját a történetíró cselekményesítési eljárásai szervezik

---

tojik, megjelennek és eltűnnek, hogy gazdagodva és változva ismét fölbukkanjanak; hatnak egymásra, és véleményeket formálnak egymásról. Ilyen *regényt* írtam én az irodalom történetéből, legalább művészi és hevenyészett képet kívánva adni egységéről és összefüggéséről, melyet a tudomány mindeddig a maga időrendi valóságában ábrázolni elfelejtett.” (BABITS Mihály, *Könyvről könyvre. Önkritika* = B. M., *Esszék, tanulmányok*, szerk. BELIA György, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 88–89. (A továbbiakban: ET.) Eredetileg: BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1935/9.) „Közelebb kell menni, évről évre és könyvről könyvre figyelni ezt a kölcsönhatást. Itt új kompozícióra van szükség, a *regénynek* új kötete kezdődik.” (ETT, 224. Kiemelések: V. B.)

¹⁰ GELLÉRT Oszkár, *Babits Mihály könyve. Az európai irodalom története*, Nyugat, 1934/10–11.

¹¹ SCHÖPFLIN Aladár, *Az európai irodalom története (XIX. és XX. század)*, Nyugat, 1935/6.

¹² „[A]hogy mondtam, a tudományos munka nem így készül, s én nem is igénylem a magamét annak”. „Ahogy mondtam, eszem ágában sincs tudományos érdemeket igényelni.” (ET, II, 87, 88.) „[M]ég egy kötetet ígértem laikus irodalomtörténetem mellé”. (BABITS Mihály, *Könyvről könyvre*, Nyugat, 1934/14–15, 175.

¹³ Vö. Hayden WHITE, *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore–London, The Johns Hopkins University Press, 1973; UŐ., *A történelem terbe*, Bp., Osiris, 1997.

narratív sorra „megfelelő” szerkezetek hozzáillesztésével, s az események, adatok ok-okozati viszonyainak narratív iránya mellett a történeti cselekményszerkezet szimbolikus jelentésre is szert tesz.¹⁴ White elméletének szinte kizárólag retorikai irányát számos ellenérv, ellenvetés követte.¹⁵ Ricoeur White-tal ellentétben a történeti szövegek létrehozásában a retorikus szövegalkotás mindhárom elemét, az *inventiót*, a *dispositiót* és az *elocutiót* egyaránt hangsúlyozza.¹⁶ Ezzel Ricoeur az anyaggyűjtő fázist és a dokumentumok, tények összekapcsolását, magyarázatokkal, argumentációval való ellátását is bevonja a retorikai eljárásokba, illetve azonosítja azokkal, továbbá történelem és fikció *kereszteződésére* hívja fel a figyelmet.¹⁷ Ricoeur a fikciós és történeti próza intencionáltságának és a történeti elbeszélésmód által is megkövetelt narratív megértés- és értelmezésmód hasonlóságában látja a két típus közösségét, s White nyomán elfogadja, hogy „a történelmi írások az irodalmi hagyomány cselekményszövesi (mise en intrigue) típusait *utánozzák (imitér)*”.¹⁸

Történelem és fikció ilyen mértékű összefonódásának, átfedtségének, de azért közel sem a kettő azonosíthatóságának felismerése nagymértékben feloldhatóbbá teszi a Babits irodalomtörténetével kapcsolatban felvetett kettősséget. A szépirodalmi elemzési szempontok segítségével *Az európai irodalom történetének* explicit és implicit intenciói, narratív eljárásai, jelentésstruktúrái a hagyományos irodalomtudományi kérdésfeltevések mellett kiterjedtebben, de legalábbis más nézőpontból közelíthetők meg. A fenti elméleti felismerések továbbá lehetőséget adnak arra is, hogy az interpretáció(k) megalkotásához kínáló prózapoétikai szempontok mellett mindvégig fenntartsuk – mivel ez a történetírás velejáró természete – szépirodalmi és történeti jelleg kettősségét.

A Babits-mű nemcsak az „általános” narrációs jegyek működ(tet)ésével írható le, és azok segítségével értelmezhető irodalomtörténetként, ahogy ez bármelyik irodalomtörténeti munka esetében megtehető, hanem kilépve, kiléptetve – ideiglenesen – ebből a kategóriából, különféle *grand récit-ként*, eposzként, regényként, vallomásként is olvashatók, természetesen viszonyfogalomként kezelve az említett műfajokat. Az irodalomtörténet efféle hármas olvasata megsokszorozza az utat, amellyel a Babits-mű komplex értelmezéséhez juthatunk.

Babits irodalomtörténete, bizonyos keretekig, jól „engedelmeskedik” különféle narratív struktúrák felőli vizsgálatoknak, amelyek segítségével feltárulhatnak azok a

---

¹⁴ Vö. Hayden WHITE, *A történelem terbe*, i. m., 88.

¹⁵ A teljesség igénye nélkül: David CARR, *A történelem realitása = Narratívák. A kultúra narratívái*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijarat, III, 1999, 69–84; Chris LORENZ, *Lehetnek-e igazak a történetek? Narrativizmus, pozitívizmus és a „metaforikus fordulat” = Narratívák. A történelem poétikája*, szerk. THOMKA Beáta, Bp., Kijarat, IV, 2000, 121–146; Paul RICOEUR, *Történelem és retorika = Narratívák. A történelem poétikája*, i. m., IV, 11–24; GYÁNI Gábor, *Narrativitás és jelentésgeneráló retorikai elemek a történetírói diskurzusban = A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*, szerk. RÁKAI Orsolya, Z. KOVÁCS Zoltán, Bp.–Szeged, Gondolat Kiadói Kör–Pompeji, 2003, 78–95.

¹⁶ Paul RICOEUR, *Történelem és retorika*, i. m., 12.

¹⁷ Paul RICOEUR, *A történelem és a fikció kereszteződése = P. R., Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Osiris, 1999, 354.

¹⁸ *I. m.*, 361. (Kiemelés az eredetiben.)

poétikai, retorikai jegyek, amelyek „megzavarják” a puszta irodalomtörténeti olvasatot, továbbá élesebben megmutathatják az elbeszélő kimondott és kimondatlan intencióinak alakulását, ezeknek történet közbeni változását, a műegész összetettebb metaforikus-szimbolikus jelentésrétegeit, melyeket már a vele kapcsolatba hozott nagyepikai műfajok is eleve implikálnak.

Az egyéni és kollektív (nemzeti és európai) identitás megőrzése céljából az örök „értékek” vindikációjaként bejárt út, az európai irodalom kezdeteihez, alapítóihoz, legnagyobbjaihoz visszanyúló és mindent ezekhez mérő (többnyire) múltrol szóló monologikus elbeszélés, az emberi léptékek és az áhítatos elbeszélő-utód fölé emelt örök értékekkel, halhatatlansággal rendelkező hősök alakjainak kibontása sok szempontból az eposz műfajához közelíti *Az európai irodalom történetét*.¹⁹ Az eposz műfaji jegyeinek, világméretű vizsgálatát különösen az első kötet bevezető fejezetei és az egységes Szellemet hangsúlyozó, a hanyatlás jeleitől még mentes korszakok kapcsán bizonyul termékenynek Babits irodalomtörténetével kapcsolatban. Azonban az előrehaladó és folyamatosan hanyatló, felbomló folyamat, az elbeszélő által is konstatált kényszerű perspektívaváltás a mű második felében egyre inkább háttérbe szorítja az eposzi jellegzetességeket, és felerősíti a mű első felével is érintkező, de különösen a műegész haladási irányát és végkifejlesztését jellemző regényepoétikai jegyeket.²⁰

A megközelítések közül – a korábban idézett recepciók alapján is – az (ön)vallomás műfaja tűnik a legkézenfekvőbbnek az egyes szám első személyű elbeszélő irodalomtörténetekben kevésbé megszokott jelenléte, erőteljesen hangsúlyozott szubjektivitása miatt. *Az európai irodalom történetét* tekinthetjük egy sajátos vallomásnak, melyben az alkotó nem hétköznapi módon idézi fel identitásának meghatározóit: a mű a *mémoire*-nak és *confession*-nak különös keveréke, mely egyidejűleg tárja fel a már önmagát teljes mértékben kialakított Ént és az Én kialakulását kijelölő „útvonlat.” Ennek a megközelítésnek részletes kifejtésére kerül sor a tanulmány második felében.

Az interpretációk tehát eltérő lehetőségeket járnak be, de ki is egészítik egymást, a különböző műfaji vonások együttes megmutatása, közös interpretációs térbe helyezése²¹ relativizálja is az értelmezést, ugyanakkor a különféle olvasatok olyan fontos, a mű lényegét feltáró csomópontokra mutatnak rá, melyekhez több irányból, többször eljutunk. Az első ránézésre talán beszűkítőnek, leegyszerűsítőnek tűnő különböző műfaji közelítések azonban éppen az egymásra, egymás *mellé* olvasás kísérletével, az eltérő olvasatok egyidejű fenntartásával, ezáltal a folyamatos építésmegújítás „játékával” – amelybe „ráadásként” mindvégig „belejátszik” a mű irodalomtörténeti és esszéisztikus természete is – kívánja elkerülni az értelmezés egyirányú lekerekítését.²²

¹⁹ E megközelítésnek rövid kifejtése: <http://epika.web.elte.hu/doktor/VisyBeatrix.pdf>

²⁰ Vö. VISY Beatrix, *Az európai irodalom története mint családrégény = Közelítések... Babits Mihály életművéről születésének 125. évfordulóján*, szerk. NÉDLI Balázs, PIENTÁK Attila, SIPOS Lajos, Szombathely, Savaria University Press, 2008, 220–242.

²¹ Amelyre itt most nincs lehetőségünk.

²² „Az elbeszélő történetek tipológiájába tartozó sajátosan narratív konfigurációk – a trópusokkal és más diszkurzív és gondolati alakzatokkal együtt – a kódok bonyolult építményébe ágyazódnak.” (PAUL RICOEUR, *A történelem írása és a múlt megjelenítése*, Műhely, 2002/1, 59.)

Az európai irodalom történetét elsősorban narratív szöveggként kezelve a nagyepikai konfigurációk mellett egyéb prózapoétikai szempontoknak is alávetettük: a térszerkezet szorosan összefügg a Babits-kánon kereteivel, a térszerkezetre ráépülő kronosz vizsgálata a mű kettős idődimenzióját rajzolja ki, az elbeszélő (alakja, szerepe, nézőpontja) és a mű (fő)hőseinek, esetleges mellékszereplőinek önálló fejezetekben történő vizsgálata is árnyalja, bővíti a mű jelentésrétegeit.²³ A nyugatos költő irodalomtörténetének „narrativista” megközelítése tehát a mű eddig nemigen érintett új területeit tárgyalja, melyek kiegészíthetik, más oldalról láttatják az eddigi recepció eredményeit, s rámutatnak az irodalomtörténet-írás és e műfaj interpretációjának elméleti síkon már tétélezett irányaira, hogy irodalomtörténetet *más-ként* is lehet olvasni, különösen, ha olyan rendkívüli, „korszerűtlen” vállalkozásról van szó, mint Babits Mihályé.

Az európai irodalom története *mint memoár, önvallomás*

Az európai irodalom története az önvallomás, memoár, önéletrajz, tehát az elbeszélői-szerzői identitás artikulációja, önteremtése felől is megközelíthető. Különösen, ha – Lejeune-nel szemben²⁴ – de Man meghatározására hagyatkozunk, aki szerint az önéletrajz nem önálló műfaj és nem is beszédmód, „hanem az olvasás vagy megértés figurája, ami bizonyos mértékig minden szövegben megjelenik”.²⁵ De Man az önéletrajzi olvasás lehetőségét minden olyan szöveggel kapcsolatban fenntartja, amelyben az „olvasás folyamatában érintett két szubjektum kölcsönös reflexív helyettesítés útján meghatározza egymást”, és a különbségtévest és hasonlóságot egyaránt fenntartó tükrös struktúra (specular structure) érvényesül. Ezekben a szövegekben a szerző „önmagát avatja megértése tárgyává”,²⁶ ezzel kiterjeszti és nyilvánvalóvá teszi a szerzőség lehetőségeit. Babits irodalomtörténetének önvallo-másként, mémoaire-ként olvasása több megközelítésből is indokoltnak tűnik. Egyrészt *Az európai irodalom történetének* eposzi és családregevényes korábbi olvasatai²⁷ során is a szerző-elbeszélő én identitáskonstruáló(dó) helyzetének, szerepének jelentőségéhez jutott az értelmezés. Az eposz esetében az európai, nemzeti és egyéni identitás kulturális-morális meghatározottsága és az egyéni, nemzeti, európai értékek vindikációja felől, a családregevény esetében a harmadik generációs magatartás válság-felismerő, a hanyatló folyamatra reflektáló, s ezáltal saját identitásának felszámoló-dásától, elvesztésétől féltő, az eltűnőben lévő értékek visszaállítására törekvő elbeszélői pozíció felől vált megkerülhetlenné az elbeszélő szubjektum vizsgálata. Másrészt az elbeszélő explicit intenciói, kijelentései és az ezzel kapcsolatos, közvet-

---

²³ Ezekből megjelent: VISY Beatrix, *Az európai irodalom történetének elbeszélője = Költők és koruk, Babits Mihály és József Attila*, szerk. N. HORVÁTH Béla, Szekszárd, PTE IGYFK, 2009, 115–128.

²⁴ Philippe LEJEUNE, *Az önéletrajzi paktum = P. L., Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásából*, szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L'Harmattan, 2003, 17–46.

²⁵ Paul de MAN, *Az önéletrajz mint arcrongálás*, Pompeji, 1997/2–3, 95.

²⁶ *I. m.*, 95–96.

²⁷ Vö. 19. és 20. lábjegyzet.

lenül a mű megjelenését követő recepció, „nemzedéki vita” is az én artikulálódásának kérdéseit vetik fel. Továbbá – harmadrészt – Babits irodalomtörténetének esz-széisztikus jegyei miatt az esszéműfaj szubjektumfelfogása, különösen a babitsi esszéportré (ön)identifikáló vonásai szintén az én megfogalmazódásának, megfogalmazhatóságának kérdéseire vezetnek.

Amennyiben a befogadó *Az európai irodalom történetének* célkitűzéseit, intencióit próbálja nyomon követni, ellentmondásokba ütközik. Az irodalomtörténet bevezető fejezeteiben, a téma körülhatárolásánál a szerző-elbeszélő több helyen hangsúlyozza szubjektivitását, azt, hogy csakis az általa átélt, benne élő irodalomról kíván beszélni.²⁸ Ez a célkitűzés nemcsak a mű bevezető soraiban kerül kimondásra, hanem a történet elbeszélése közben időről-időre egy-egy felkiáltásban, személyes megjegyzésben is artikulálódik, tehát a narrátor folyamatosan felszínen tartja, tudatosítja befogatójával az első fejezetekben elhangzottakat, mintha a kiválasztott szerzők „aránytalansága”, a róluk írottak mennyiségi egyenetlensége, távoli századokat, alkotókat összehozó társításai, analógiái, műnemeket, műfajokat, stílusokat „elmosó”, felülíró gondolatmenetei és elragadtatott pátosza nem érzékeltetnék a befogadás minden pillanatában a leírtak egyetlen lélekben együttálló és ez identitás szubjektív kiadásának, kifakadásának, látásmódjának evidenciáját. Az első kötet végének összefoglalása, önreferenciális megnyilatkozásai szintén az „önéletírói”-jelleg értelmezési tartományában tartják a művet. „Úgy adom itt az európai irodalom történetét, ahogyan bennem él, közvetlenül s mintegy hirtelen vízióban. *Vallo-más ez, napló* egy élményről... Nem engedtem, hogy ezt az élményt bármi is meghamisítsa, megváltoztassa, mielőtt leírnám.” „Játszhatom-e az abszolút bírót, amikor *naplót* és *memoárt* írok?”²⁹ Mindezek alapján úgy tűnik, hogy akár a műbeli explicit megnyilatkozások is elegendőek ahhoz, hogy Babits irodalomtörténetét a szubjektív elbeszélői formákhoz/műfajokhoz közelítsük, és ezek segítségével értelmezzük.

Az ellentmondást és elgondolkodtató feszültséget azonban Halász *Egy ízlésforma önarcképe*³⁰ című közismert írására a *Könyvről könyvre* sorozatban *Önkritika* címmel válaszként megjelent Babits-írás adja. A szerző ebben visszavonja a mű önvallomásmivoltát, és különösen a második kötetrel kapcsolatban utasítja vissza az „egy ízlésforma önarcképe” vádját.³¹ Irodalomtörténetének második részéről ezt vallja: „lassanként, amint mindinkább modern időkhöz értem, s az irodalmi fejlődés történetét nagyobb közelségből szemlélhettem: mindinkább maga az a történet kezdett

---

²⁸ „Nekem csöpp kedvem sincs olyasmiről írni, amit nem ismerek közvetlen átélésből, s ami nem érdekél, vagy legfeljebb valami néprajzi vagy történeti kíváncsiságból érdekél”; „A világirodalom benne él minden olvasójában, s én megpróbálom itt leírni úgy, ahogy én bennem él. Nem csinálok hozzá semmi új tanulmányt. Azt kérdezem magamtól: mi hatott, mi maradt meg bennem?” EIT, 9, 13.

²⁹ EIT, 222. (Kiemelések: V. B)

³⁰ HALÁSZ GÁBOR, *Egy ízlésforma önarcképe*, i. m.

³¹ „Mégis, most, hogy a kész könyv előttem áll, meg kell mondanom, egyáltalán nem tudom azt pusztán lírai vallomásnak látni. S kivált a második kötetre nézve nem hiszem, hogy semmi egyéb ne volna ez, mint „egy ízlésforma önarcképe [...] Igaz, eredetileg *Az európai irodalom története* csakugyan a vallo-más ösztönéből fakadt. Stílusa is hozzájárulhatott, hogy az olvasó lírát lásson benne.” BABITS, *Önkritika. Könyvről könyvre* = ET, II. 87.

érdekelni, úgy, ahogy az valóban megtörtént. Maga a szellemi történés: egysége és belső összefüggése. Rájöttem, hogy még ezt a történetet senki sem vette szemügyre a maga valóságában.”³² Kérdés, hogy ebben a megnyilatkozásban valóban a szerzői intenció módosulásáról van-e szó, arról a kényszerű perspektívaváltásról, amely a mű időkezelésében, az elbeszélés tempójának lelassulásában is megmutatkozik, a történet elbeszélésének azon „nehézségeiről”, amelyekkel az elbeszélő az első kötet vége felé szembesül, amelyekre reflektál, s amelyeket a narráció több elemének megváltoztatásával, módosításával a második kötetben végülis „sikeresen”, maga számára megnyugtatóan old meg.

Rájöttem, hogy még ezt a történetet senki sem vette szemügyre a maga valóságában. Az irodalomtörténetek beszélnek egy-egy íróról, azután sorra veszik a másik író, és így tovább... Ez épp olyan, mintha egy lánc szemeit először elválasztanánk egymástól, aztán így külön és szétszedve raknánk ismét egymás mellé. Az írók igazából nem következnek ilyen szép sorrendben egymás után, hanem egyszerre éltek, egymásra hatottak. Ahol az irodalomtörténetet közelebbről látjuk, s nem csupán ritka csúcsaiban szemléljük (azaz a hozzánk közelebb eső időkben): lehetségessé és izgató feladattá válik ezt az összefüggést az időrend fonalán nagyjában kitapogatni.³³

Ezek a sorok az irodalomtörténet-írás újfajta, a történetyszerűséget, folytonosságot, az események ok-okozati összefüggéseit (látszólag) koherensebben feltáró, az addigi irodalomtörténet-írásban kevésbé alkalmazott narrációra hívják fel a figyelmet, azonban mindezek nem zárják ki, nem érvénytelenítik azt a szubjektív, önvallomássos viszonyulást, amely a második kötet kiválasztásaiban – például angol költők, francia szimbolizmus –, Babits szubjektív értékítéleteiben, az egyes alkotók közötti párhuzamaiban, a válságjelenségek kapcsán rendre előtörő szövegeiben és hanyatlást konstatáló rezignációjában érhető tetten.

Felmerül a kérdés, hogy a szerző tiltakozása, a mű vallomás-jellegének megtagadása – az önéletírói paktum³⁴ visszavonása – nem csupán Halász „vádjaira” adott reakció-e, hiszen Babits Halász szavait egy egész nemzedék nevében elhangzó, személye ellen irányuló, a szellemi mestert, „apát” megtagadó vádként értelmezte. A szubjektivitás előtérbe helyezését nem tényként, jellegzetességként, hanem inkább elmarasztalásként, mindössze az ifjúkori olvasmányélmények – „az olvasás ifjúkori bűn” – memoárjaként értékelő Halász konzervatívnak és azonosulásra „alkalmatlannak” tartja Babits irodalomtörténetét. És éppen a mű szubjektivitására, önmagába zárultságára hivatkozva oldja el magát és nemzedékét *Az európai irodalom történetétől* és Babitstól: „Megtégyenít, mint magatartás, erkölcsösé vált ízlés, megvívott küzdelem, de megnyugtat, hogy az életpéldán kívül semmi sem következik belőle reánk; sem dogma, amit vállalnunk kell, megvan a magunké; sem tanítás, amit átveszünk vagy megtagadunk, megkapjuk ezt másoktól.”³⁵ A nemzedéki „dactól”

---

³² I. m., 87.

³³ I. m., 87–88.

³⁴ Ezért sem adhat az egész műre érvényes megközelítési alapot Lejeune híres önéletírásmeghatározása; vö. Philippe LEJEUNE, *Az önéletírói paktum*, i. m.

³⁵ HALÁSZ GÁBOR, *Egy ízlésforma önarcképe*, i. m., 623.

eltekinve, amelynek megnyilvánulásai roppant érzékenyen érintették az idősebb alkotót, Halász megállapításai között – nem vádként, hanem tényként értelmezve – néhány igen figyelemreméltó is akad,³⁶ melyekkel egyetértve és saját szempontjainkkal kiegészítve Babits irodalomtörténetében írottakat továbbra is egy identitás önarcképének (önarcképeinek) gondoljuk el.

***

Babits irodalomtörténetének autobiografikus olvasása/olvasata a szerző-elbeszélőre és kettőjük azonosságára, azonosíthatóságára tereli a figyelmet, a fiktív olvasatokkal ellentétben nem a szerző eltörlésére, hanem éppen szemmel tartására késztet, és arra törekszik, hogy minél többet tudjunk meg a címlapon tulajdonnévvel jelölt személyről. Ebből következik, hogy ez az eljárás nem „a szerzővel való szövetségen, hanem éppen ellenkezőleg, a szerzőtől való elkülönülésen alapul”³⁷ – ez a fajta elkülönülés történik meg Halász írásában –; a narráció során a felelősségvállalás, felelősségre vonhatóság³⁸ szubjektuma bontakozhat ki. A befogadó „külső”, megfigyelői pozícióban, analitikusan közelít a műhöz, a címlapon feltüntetett szerző megfigyelése a narráció folyamatos felfüggesztésére késztet; mindez az elbeszélés egy adott időhöz és élethez kötöttsége által egyben az interpretációs tér szűkülésével is együtt jár. Az önéletrajzi olvasásmód azt eredményezi, hogy a mű referencialitásának kérdései, viszonyai is módosulhatnak, a „történetileg igaz vagy hamis állítások annyiban fontosak, amennyiben kifejezik a szerző identitását”.³⁹

Ezzel kapcsolatban merül fel a kérdés, hogy Babits késői költészetének az Ént és a költői feladatvállalást artikuláló alkotásai és önéletrajzi írásai (*Keresztül-kasul életemen* (1939)), tehát az *én* megnyilatkozásának számos egyéb formája mellett miért érezte szükségesnek, hogy irodalomtörténetében is, és miért éppen az irodalomtörténet műfajában, saját identitásának kifejezését helyezze előtérbe, vagy legalábbis az irodalom történetével együtt kibonthatóan. – Babits számára az olvasás létforma, az irodalom, az európai kultúra személyiségének olyan magját, olyan alapját képezi, mely nélkül lehetetlen elgondolnia önmagát, egy több ezer éves kultúra mozzanataiban, alkotóiban, jelenségeiben, értékrendjében ismeri fel önmagát, önnön vonásait, csakis ezek által képes emlékezni önmagára. Babits „nem ismer memoárszerű önarcképet (s ez önmagában is jelentéssel telt gesztus), hanem csak az európai kultúrában mint kollektív önarcképben”⁴⁰ képes meglátni magát. Ahogy irodalomtörténetének nagy alkotóira, úgy magára is „érvényesnek” tartja, hogy nem

---

³⁶ Például: „Jó arcképet rajzolni idegenről csak úgy lehet, ha magunkból viszünk bele vonásokat, az objektivitás előfeltétele a közvetlen kapcsolat”; „Babits is Proteusként ölt más és más alakot, mégis mindig saját magát a felidézett írókban, visszaadva a kölcsönt, amit felvett tőlük, a maga képére és hasonlóságára formálva azokat, akik őt formálták.” (*I. m.*, 622.)

³⁷ H. Porter ABBOT, *Önéletírás, fikció. Kísérlet a szövegtípusok osztályozására*, Helikon, 2002/3, 298.

³⁸ Ami meg is történik a szerzővel Halász írásában.

³⁹ H. Porter ABBOT, *Önéletírás, fikció*, i. m., 303–304.

⁴⁰ BALASSA Péter, *Az önéletíró Babitsról*, Jelenkor, 1984/4, 354.

létezik önmagában álló, független, autogenetikus identitás és műalkotás, az én konstruálódása, meghatározása, öntudatlanul vagy tudatosan, csakis egy kulturális közeg, alkotók, művek, eszmék összefonódásaként, hatásaiként képzelhető el. A személyes és kollektív identitás közti látszólagos ellentmondást Jan Assmann egy kölcsönös egymást feltételezésben oldja fel.⁴¹ A személyiség önazonosságának „folyamatába mindig belopózik a mással való azonosulás, reális síkon a történetíráson, irreális síkon pedig a fiktív elbeszélésen keresztül”.⁴²

Babits irodalomtörténetet elbeszélő pozíciója hangsúlyozottan elbeszélői-befogadói pozíció, hiszen egy befogadás- és hatáshalmaz eseményeit rendez elbeszéléssé, történetté, egy olyan időrendben elmondott emlékiratot fogalmaz meg, mely „különleges” módon nem a megélt, átélt élmények időrendje, a befogadás rendje, hanem ezeknek az „eseményeknek” – az elbeszélőtől független – keletkezési sorrendje alapján szervezi narrációját. A személyiség által átélt eseményeknek, azaz irodalmi élményeknek ez az én felől nézve külső szempontú elrendezése azért nem okoz fennakadást az identifikáció folyamatában és végeredményében, mert a világ-irodalom „végeredményként”, egységében, egészében, egyidejűleg él elbeszélőjében, az *én* az európai kultúra teljes kollektivitásában tükröződik,⁴³ másrészt ennek az egységnek felidézése, elbeszélhetősége csakis a narráció nyelvi működtetésének alapvető adottságával, linearitásával, így az együttálló egység felszabdolásával, felbontásával „oldható meg”. Ha mindehhez figyelembe vesszük, hogy „a nyelvben képződő *self* tropologikus helyettesítésen alapuló rendszereknek kiszolgáltatott”,⁴⁴ ez eleve az én lezárhatatlanságához, azonosíthatatlanságához vezet. (Erre még később visszatérünk.) A történet szüziséje tehát mindenképpen „kívülről”, a nyelv felől formálódik, s minden igyekezet ellenére a retrospektív perspektíva is csak külsődleges eszköz, a visszatekintő nézőpont utólagos értelemkonstruáló lehetőség élmények, megélt tartalmak utólagos, ez esetben az elbeszélői jelen horizontjából folyamatosan reflektált elmondására. Az elbeszélő-szerzőben egységesen élő irodalmat, értékrendet maga az írás teszi időbelivé, az „előbb” és az „utóbb” relációivá, amivel szemben az egység, a szinkronicitás érzékeltetésére Babits az ana- és kataforák, az alkotók szüntelen azonosításának, összehasonlításának, analógiák, párhuzamok, metaforaláncok végtelen sorát „használja”. Az emlékezésnek ez a történeti, szerkezeti egységet háttérbe szorító, vibráló, asszociatív, „montírozó egyidejűséggel” jellemezhető formája *Az európai irodalom történetének* elsődleges szervezőelve.

---

⁴¹ „1. Az én kintről befelé növekszik, a saját csoport interakciós és kommunikációs mintáiban való részvétele és önelképzelésében való részesedése által épül fel az egyénben. A csoport Mi-azonossága tehát elsőbbséget élvez az egyén Én-azonosságával szemben, vagyis az identitás társadalmi, illetve „szociogén” jelenség. 2. Nem létezik kollektív identitás vagyis Mi-azonosság a Mi-t alkotó és hordozó egyéneken kívül. A kollektív önazonosság az individuális tudás és tudat ügye.” (Jan ASSMANN, *A kulturális emlékezet*, Bp., Atlantisz, 1999, 129–130.)

⁴² Paul RICOEUR, *A narratív azonosság = Narratívák. Narratív pszichológia*, szerk. LÁSZLÓ János, THOMKA Beáta, Bp., Kijárat, V, 2001, 23.

⁴³ „Az interpretáció sajátos hozadéka a személyiség *megalkotott* jellege lesz, ennek révén a narratív síkon értelmezett én (soi) is *megalkotott* Énként (Je) mutatkozik meg, olyan Énként, *aki így vagy így alakul ki*.” (Uo.)

⁴⁴ DOBOS István, *Az én színrevitele. Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*, Bp., Balassi, 2005, 31.

Amennyiben Babits művét memoárként, vallomásként olvassuk, megkerülhetetlennek látszik, hogy (irodalom)történet-írás és emlékezet viszonyára, elkülönítésére, esetleges együttműködésére térjünk ki. Történelem és emlékezet elméleti megközelítéseiben a két jelenség – a történelem mint egyfajta emlékezet – hasonlóságát, átfedtségét igazoló,⁴⁵ illetve a kettő elkülönítésére⁴⁶ vállalkozó okfejtések egyaránt találhatók. Babits esetében ez a kérdés azért problematikus, mert a szerző *Az európai irodalom története* címmel irodalomtörténetként jelöli ki saját műfaji pozícióját, ám a művet pusztán történetírásként megközelíteni és akként értelmezni csak súlyos veszteségek árán lehetséges. De mégis, a cím műfaji behatárolása és az a tény, hogy „valódi” alkotók, művek történeti sorát mondja el a narrátor, megkerülhetlenné teszi a történetírás kontextusát. Tehát, ha együttesen akarjuk fenntartani a mű irodalomtörténet-voltát és ezen írás alapfeltevését, amely szerint *Az európai irodalom története* a vallomás- és/vagy mémoires-irodalmak sorába (is) tartozik, akkor a két műfaj ((irodalom)történet és emlékezet) egymásmellettsége, hasonló működése, „összeférhetősége” mellett *kell* állást foglalnunk.

Babits műve csak akkor és annyiban fogadható el történetírásként, amennyiben elfogadjuk a narrativista történetírás megközelítését, mely szerint a történelem, történetírás bizonyos történeti eseményeknek, jelenségeknek egy befogadó egyén, közösség szemszögéből elvégzett interpretációja, és a történetírás nem más, mint ezeknek az eseményeknek, jelenségeknek egyfajta – lehetséges – jelentéskonstrukcióval, cselekményesítéssel való megközelítése. Illetve, szintén ebben a kategóriában tartható Ricoeur gondolatának figyelembe vételével, miszerint a történetírás – akár a hódolat, akár az iszonyat kifejezésekképpen – a felejtetlent szolgálja, s „[l]ehetővé teszi a történettudomány számára, hogy egyenlővé váljon az emlékezettel”.⁴⁷

Amennyiben azonban a két tevékenység – történetírás és emlékezés – különválasztását hangsúlyozó elméletek felől közelítenénk, „le kellene mondanunk” a két műfaj egyikéről, amely Babits műve esetében szinte lehetetlennek tűnik. Ugyanis Pierre Nora szerint⁴⁸ a történelemmel szemben az emlékezet működésének fontos eleme, hogy mindig az emlékező egyén (közösség) személyes sorsához, érzéseivel kötődik, identitásformáló szerepe, tétje van, a történelem ezzel szemben „mindenkihez és senkihez” sem tartozik és „mivel intellektuális és világi tevékenység, elemző és kritikus diskurzust kíván. Az emlékezet szentségbe ágyazza az emléket, a történelem kiszorítja, folytonosan prózaivá teszi azt.”⁴⁹ A már nem létezővel (történelem) szemben „[a]z emlékezet maga az élet, melyet élő csoportok hordoznak, s ekképpen

---

⁴⁵ Például Peter BURKE, *A történelem mint társadalmi emlékezet*, Regio, 2001/1, 3–18. – A történetírás bizonyos, „moralizáló” műveinél RICOEUR is közös alapra helyezi a kettőt, vö. *A történelem és a fikció keresztelődése*, i. m.

⁴⁶ Például Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között*, Aetas, 1999/3, 142–157; N. KOVÁCS Tímea, *Emlékezet, identitás, történelem*, Tabula, 2000/1, 115–126; Paul RICOEUR, *Emlékezet – felejtés – történelem = Narratívák. A kultúra narratívái*, i. m., III, 51–67.

⁴⁷ Paul RICOEUR, *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*, i. m., 366.

⁴⁸ Vö. Pierre NORA, *Emlékezet és történelem között*, i. m., 143.

⁴⁹ Uo.

folyamatos fejlődésben áll, kiteve az emlékezés és felejtés dialektikájának, nem törődve szükségszerű deformációjával, védtelen minden használat és manipuláció ellen, hajlamos hosszú rejtőzködésre és hirtelen új életre kelésre”.⁵⁰ Az emlékezet identitásalakító funkciója elhanyagolhatatlan, mivel a múlt és jelen összekapcsolásával létrejövő időbeli kontinuitás megteremti azokat a léthez való kapcsolódási pontokat, „élményeket”, amelyek konstituálják és megerősítik egy egyén vagy csoport önazonosságát, valamint megteremtik a másoktól való elkülönülés lehetőségét. (Mindez remekül illik Babits művére is.) Ezért mondható, hogy az emlékezet mint kulturális konstrukció „befelé homogenizáló, ugyanakkor kifelé elhatároló funkciót tölt be”.⁵¹ Mindezek miatt nem mellékes, hogy Babits ennyire pontosan, „kizárólagosan” határolja körül a világirodalom fogalmát, hogy éppen a nyugati kereszténység, kultúra értékrendjét helyezi mindenek fölé és idealizálja azt, és az sem, hogy éppen egy irodalmi (esztétikai, morális) tematikájú visszaemlékezésben formálja meg saját önazonosságát. Műve több évtized irodalmi recepciójának, kulturális eszmélkedésének *emlékezte, vallomás* a keresztény-platóni örökérvényűnek tartott alkotók, művek közössége mellett, s elhatárolódás mindattól – nem keresztény, helyi, nemzeti, tömeges, divatos stb. –, ami ebbe nem tartozik bele; s egyben félelem és tiltakozás is mindezen értékek elvesztése miatt/ellen, hiszen ennek a kultúrának felszámolódása, devalválódása, „elfelejtése” nem lenne más, mint eloldódás attól a csoporttól, amely eddig Babits és a vele „értékközösséget” vállalók számára referenciapontként szolgált,⁵² s mindez egyben az identitás elvesztését, felszámolódását is jelentené. „Ami fűti, a veszélyérzet, amiről vall, a gondolkodó aggodalma. [...] [S]zellemi aszkézissel vállalt humanista őrség kevesek által ismert és egyre kevesebbek által vallott értékek felett”.⁵³

Az *európai irodalom történetében* az emlékezet, emlék, múlt értékmérővé, normadávóvá, válik, mivel a visszaemlékezés tulajdonsága, hogy mitikus időbe emeli a múlt eseményeit, amelyek ezáltal olyan archetípusokká „merevednek”, melyek előre vetítik, legalábbis előrevetíteni kívánják a jövő (lehetséges) vágyott alternatíváit; s ezekhez az emlékképekhez „minduntalan vissza lehet és vissza kell térni”.⁵⁴ Ilyen értelemben a memoár esetében a múlt felidézése „nem ártatlan művelet, nem a tudományos megismerés semleges aktusa, mert maga is részt vesz a jövő (legalábbis az elbeszélő jövőjének) alakításában, ezáltal pedig részt vesz a múlt jövő felőli újrakonstruálásában”.⁵⁵ A múlt eseményeinek felidézésével az irodalomtörténet írója, a visszaemlékező „felfüggesztette a köznapi élet folyását és visszahelyezkedett abba az időbe, amikor az események valójában megtörténtek, de egy percig sem hagyta

---

⁵⁰ Uo.

⁵¹ N. KOVÁCS Tímea, *Emlékezet, identitás, történelem*, i. m., 118.

⁵² Vö. I. m.

⁵³ POSZLER György, *Magyar glóbusz vagy európai magyarság?* = P. R., *Eszmék – Eszmények – Nosztalgikák*, Bp., Magvető, 1989, 222–223.

⁵⁴ MAGYARI Nándor László, *Élettörténeteink áthangolása*, Műhely, 1992/4, 52–53.

⁵⁵ Z. VARGA Zoltán, *Az önéletírás-kutatások néhány elméleti kérdése*, Helikon, 2002/3, 250–251.

figyelmen kívül a jelen szituációit”;⁵⁶ nem tehetette, mivel a hanyatló, széteső folyamat miatti aggodalom folyamatosan és a mű vége felé közeledve egyre inkább felszínen tartotta a jelen horizontját. A jelen állapotát, „fájdalmát”, személyes érintettségét a folyamat irányával, végkicsengésével összhangba hozó narráció szintén egy „lehetőséges történelem” szubjektív mivoltát érzékelteti: „A visszaemlékezés – mely természetesen magát az eseményt, a történetet is a szöveg beszélőjének szempontjából, vagyis „kedvező” formában rendezi el – épp az értékítélet, eme idővel folytonosan változó, magunk felé (is) irányuló elvárásrendszer okán érdekes.”⁵⁷ Azáltal, hogy Babits elbeszélője a visszaemlékezés referenciális tényeit egy szubjektív látásmódot érvényesítő szűzsével „társítja”, egyszerre vállalkozik a bizonyos értelemben tényszerű történet megmutatására és a történet szimbolikus értelmének megjelenítésére, hasonlóan, mint a vallomás-műfaj európai alapmintáit adó Szent Ágoston, Rousseau és Goethe.⁵⁸

Az emlékezési gyakorlat egy olyan dinamikus, folyamatos mozgásban, emlékképmúlt és emlékező-emlékezői pozíció-jelen szétválásában és összeolvadásában „működik”, amely az egyéni azonosságtudatot is állandóan újraszervezi, újraépíti. Az elbeszélő-szerző identitásának jól érzékelhető folyamatos mozgása, felszámolódása, újratereptődése, vibrálása: az elbeszelt téma időszerűsége, aktualizálása / aktualitása, az elbeszélő nézőpontja s ennek elmozdulásai, közbevetései, felkiáltásai, önelentmondásai, tükörképekben, arcképekben való fel- majd eltűnése és eleve a nyelv által artikulált én tropologikus – s ezért lezárhatatlan, végső nyugvópont nélküli – helyettesítéseken alapuló kiszolgáltatottsága⁵⁹ bizonyítja, hogy a babitsi narráció sokkal inkább az emlékezet általános működésének, az önéletírás, autobiográfia narratív hagyományait követi, mint a tudományos értelemben vett történetírását. A fent leírtak miatt azonban a művet mégsem léptethetjük ki – végérvényesen – a történetírás kontextusából, így nemcsak az elbeszélő szubjektum vonásai, hanem a mű (műfaji) megnevezései, meghatározásai (-hatatlanságai) is nyugvópont nélküli feszültségben vibrálnak.

Az önéletrajzi írásokban artikulálódó identitás lezár(hat)atlansága az imént felsoroltakon túl is megmutatkozik. Az önéletírás létmódjából fakadó befejezetlenség, befejezhetetlenség nem enged nyugvópontot az önmagát elbeszélő ének. Amennyiben a szerző-elbeszélő tisztában van vele, hogy elbeszélése önmagáról szól – aminek bizonyosságát Babits esetében a fejezet elején vitattuk –, a műnek nem lehet végső formát adó lezárása.

A végső forma hiányában az önéletírás főhőséből mindig is hiányozni fog az a nagyon is kézzelfogható identitás, amely a jól-megformált cselekmények szereplőinek sajátossága. Az önéletírást ebben az értelemben saját kudarcra különbözteti meg: az identitás, amit kifejezni

⁵⁶ MAGYARI Nándor László, *Élettörténeteink áthangolása*, i. m., 52–53.

⁵⁷ K. HORVÁTH Zsolt, *Naplók és memoárok mint „lehetséges történelmek”*, Alföld, 2000/5, 83.

⁵⁸ Georg Misch gondolatát idézi DOBOS István, *Az én szűzreivétele*, i. m., 18.

⁵⁹ „Az én a nyelvben temporális elkülönülő helyszínére kerül át, így sohasem lehet azonos önmagával.” (I. m., 31.)

próbál, mindig elmaszatolt, mivel az elbeszélés csak az írás pillanatának folyamatos »elmúlásához« vezetheti a szerzőt.⁶⁰

Babits esetében leginkább a lezáratlan forma, az elbeszélő által is kimondott befejezetlen folyamat figyelmeztet az emlékezőtevékenység lezáratlanságára, az identitás végső megragadásának hiányára, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy Babits *Az európai irodalom történetében* mint egységesen szemlélt egészben láttatja önmagát, a kollektív tükörkép lezáratlansága, a történet explicit befejezetlensége az identitás ugyanilyen helyzetét eredményezi. A megírás idejében még evidensen befejezetlen életidő mindenképpen magában hordozza az én változásának, alakulásának lehetőségét, ugyanígy a még élő világirodalom is, „korai volna elparentálni”, erőre kaphat, megszülethet egy új Egyéniség, aki a világirodalom szellemét feléleszti, továbbviszi.

Az önéletírói, vallomástevő magatartás egyik legfontosabb vonása az én feltárulkozása, az énség kimondása, mely leginkább az őszinteség gesztusában, és az „őszinte-beszéd” aktsaiban érhető tetten. Ez az őszinteség Babits művének nem titkolt, sőt önmagával szemben követelményként felállított vonása, mely időről-időre explicit módon is kitör az irodalomtörténet lapjairól: „Én igazán nem vagyok hivatva, hogy ítéletet mondjak Lope de Vegáról vagy Calderónról. De benyomásmat elmondom, mert ez őszinte könyv”; „én e századról kevés újat tudnék mondani. De igyekszem lelkiismeretes krónikás lenni”; „[a] vallomásnak őszintének kell lenni. S őszinte lenne-e vallomásom az európai irodalom nagy élményéről, ha a XIX. század irodalmáról *keveset beszélnék?*”⁶¹ Az önreflexív bizalmas megnyilatkozásokon túl az őszinteség mint irodalmi érték is töprengésre ad lehetőséget, nemcsak az olyannyira kedvelt Ágoston *Vallomásai* lelkesíti az elbeszélőt, hanem minden olyan mű, amelyben a szubjektum az elbeszélte tartalom által, mellett átsejlik, feltárulkozik, s az elbeszélőt még a kevéssé kedvelt 18. századi francia felvilágosodás nagy vallomástevője is megragadja:

Irodalmi érték-e az őszinteség? Bizonyos, hogy mai irodalomunk annak tartja, sőt talán minden irodalmi érték közül a legfőbbnek. [...] De bizonyos az is, hogy az igazi irodalmi érték nem a *szándékolt* őszinteségben van. Inkább a *lírai* őszinteségben, ami kitör a lélekből, mert ki kell törnie, amit nem lehet visszafojtani! Ami kitarul akkor is, ha sohse beszél az író önmagáról, kifejezést talál a gondolat árnyalataiban, a kompozíció arányaiban, a szavak ritmusában, a stílusban, [...] Ez a fajta őszinteség nemcsak hogy irodalmi érték, de maga az irodalmi érték. Rousseau *Vallomásai*-ban a szándékolt őszinteségen túl ez az őszinteség is megvan, s ez teszi remekművé.⁶²

Az őszinteséget és nyelvi megformálását minden esetben befolyásolja, akár tudatosan, akár nem, a Másik jelenléte, mivel az én létrejöttének (létrehozhatóságának) feltétele a *te* jelenléte, a kettő csak egymás kölcsönösségében (és felcserélhetőségében) létezhet.⁶³ „A dialogikusság feltétele a kimondhatóságnak, s ez még szembe-
tű-

⁶⁰ H. Porter ABBOTT, *Önéletírás, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására*, Helikon, 2002/3, 298–299.

⁶¹ EIT, 182, 205, 222.

⁶² *I. m.*, 217.

⁶³ Vö. Émile BENVENISTE, *Szubjektivitás a nyelvben = A posztmodern irodalomtudomány kialakulása*, szerk. BÓKAY Antal, VILCSEK Béla, Bp., Osiris, 2002, 60.

nőbb az önéletrajzi típusú írásoknál. Az önéletírás nem magányos írás, még legszélsőségesebb válfaja, a naplóírás sem. Az önéletíró mondatai mögül leselkednek nyelvi közössége élő, sőt halott tagjai, minden szaván átlátnak, hiszen tőlük örökölte a nyelvet, mellyel megfogalmazni véli önmagát.”⁶⁴ Babits műve nagyon is figyelembe veszi a Másikat, a feltételezett befogadót (közösséget); egy, az elbeszélő által odaértett közönség érzékelhető nemcsak a három bevezető fejezet szólamaiban, fogalmainak értelmezéseiben, kinyilatkoztatott intencióiban, de már magában a „bevezetés” létrejöttében is; az első kötet összegzése, a narráció előkerülő problémáinak artikulálása, a második kötet elbeszélésmódjára vonatkozó elképzelések, melyek a közönség igényeit is szem előtt tartják,⁶⁵ az elbeszélés folyamán előtörő vallomások, mentegetőzések, szubjektív megjegyzések mind az odaértett befogadó jelenlétéről tanúskodnak. Ezért sem elhanyagolható körülmény, hogy az elbeszélői identitás éppen az irodalomtörténet-műfaj keretein belül körvonalazódik, mivel az „én más és más oldalát kénytelen artikulálni, attól függően, hogy miféle *te* (mint ideológiai, kulturális, erkölcsi, szexuális, irodalmi, pszichológiai stb. entitás) kontrollálja írását, ad lehetőséget a viszonylagos őszinteségre és egyáltalán a megszólalásra”.⁶⁶ Ezért jogosan merül fel a kérdés, hogy az irodalomtörténet műfaján át/keresztül közvetlenül is, de többnyire közvetetten, többszörös tropologizációban, áttételen, a prozopopeia többszörösen ismételt alakzatában, a rejtezés és előbújás játékában, tehát egy igen összetett konstellációban (esetleg mátrixban), vagy inkább konstellációk sorában/ból⁶⁷ kibontakozó *ént* azonosíthatjuk-e „változatlan, állandó *énként*, tarthatjuk-e az *én* egy bizonyos oldalának, s táplálhatjuk-e azt a reményt, hogy sikerül rekonstruálnunk az individuum teljes mentális térképét”.⁶⁸ Vagy legalábbis esztétikai, filozófiai, morális, alkotói identitás „térképét”.

***

Mindaz, ami a szubjektum önmeghatározásának kollektivitásáról, az emlékek, elmondott múltbeli események mitizáltságáról és az egységes identitás műbeli vibrálásáról, megformálásának lehetetlenségéről elhangzott, az esszé-műfaj szubjektum-felfogása, esszé és önéletírás kapcsolata felől is megközelíthető.⁶⁹ Babits irodalomtörténetének esszéisztikus vonását nem nehéz belátni, egyfelől beszédes

---

⁶⁴ Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás-olvasás*, Jelenkor, 2000/1, 90.

⁶⁵ Vö. EIT, 223.

⁶⁶ Z. VARGA Zoltán, *Önéletírás-olvasás*, i. m., 90. (Kiemelések az eredetiben.)

⁶⁷ „Az identitás, a szubjektivitás [...] nem más, mint szubjektum-pozíciók hálója, mátrixa, melyben a különböző pozíciók nem feltétlenül állnak összhangban egymással, hanem akár ellentmondás is feszülhet közöttük.” (Catherine BELSEY, *A szubjektum megszólítása*, Helikon, 1995/1–2, 18.)

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ Esszé és önéletrajz összefüggéseiről: Paul de MAN (*Sartre vallomásai* = P. de M., *Olvasás és történelem*, Bp., Osiris, 2002, 38–47.) Montaigne-t a francia irodalom nagy önéletrajzainak kezdőpontjaként jelöli meg; a két műfaj közös vonásairól: Mihail EPSTEJN, *A köztelen műfaj törvényei*, Orpheusz, 1993/2–3, 176–211; MARGITTAI Gábor, *Nyugtalan klasszikusok*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2005; DOBOS István, *Az én színrevitele*, i. m.

tény, hogy a szerző korábbi esszéinek, portréinak, tanulmányainak részleteit – bekezdéseket, oldalakat vesz át szó szerint – használja fel *Az európai irodalom története*-nek megírásához, a korábbi részletek és nyelvezetük észrevétlenül simulnak bele az irodalomtörténet gondolatmenetébe, szerkezetébe és nyelvi egységébe, tehát az irodalomtörténetnek nincs külön, tudományos regisztere, Babits esetében az irodalomról való beszéd többféle műfajának nyelvi megformálása egységesnek nevezhető. E nyelvben érvényesül az esszé integratív jellege, „szertelensége,” szabadsága, mely lehetővé teszi különféle szövegtípusok (értekezés, elemzés, leírás, recenzió, kritika, vallomás stb.) együttes jelenlétét,

[h]a valamelyik közülük [...] a többi rovására váratlanul túlsúlyba kerül, akkor rögtön megbomlik a műfaji szerkezet, és az esszé átalakul alkotórészeinek egyikévé: szépirodalmi elbeszéléssé vagy filozófiai eszmefuttatássá, intim naplóvá vagy történelmi áttekintéssé. Az esszé egységét éppen az egymásba való kölcsönös átmenetek energiája biztosítja, a hirtelen váltások a képszerű megjelenítésről a fogalmira, az absztrakt szférából a mindennapi életbe.⁷⁰

Mindettől függetlenül elsősorban történetyszerűsége, narratívája miatt nem kívánjuk Babits művét az esszé műfajával azonosítani, s mivel portré és esszé műfajának teljes összemosását sem tartjuk megengedhetőnek, mindössze az esszészerű vonások, az esszényelv és az identitás artikulálódásának működése alapján vonjuk be a montaigne-i műfajt értelmezésünkbe. Ennek az összevetésnek jogosultságát épp a fent tárgyalt (alap)gondolat, az identitás nyugvópont nélküli, a szubjektumtól eltérő tematikájú, a személyiséget egy másik témába, személybe vagy tárgyba transzformáló, objektivizáló megjelenítése igazolja. Az esszében a személyiség úgy határozza meg, jeleníti meg önmagát, hogy „végérvényesen sohasem lesz meghatározható: szubjektumként minden egyes alkalommal túllép önmagán mint objektumon és a következő pillanatban újfent tárgyiasítja kitágult tartalmát, anélkül, hogy bármikor is kimerítené azt és megállapodna”.⁷¹

Az esszé, és az esszészerűen megírt irodalomtörténet egyrészt – tárgyán keresztül – lehetőséget nyújt a meggyőzésre, mintakövetésre, nevelésre, másrészt lehetővé teszi, hogy az esszé alanya a tárgyiasítás árca mögé rejtezzon; éppen ez különbözteti meg a közvetlenül – a lejeune-i paktum értelmében – önmegismerésre irányuló műfajoktól, amelyekben az elbeszélő alany nincs elrejtve, úgy tünteti fel magát, mintha rendelkezne személyisége és élettörténete felett. Az esszében és Babits irodalomtörténetében az én nem vagy kis mértékben képezi *közvetlenül* az írás tárgyát. Epstejn szerint az identitásrajzoló műfajok mindegyikének (önéletrírás, napló, vallomás) elemei előfordulhatnak az esszében, „de az utóbbi sajátosságát az adja meg, hogy az „én”-nel kapcsolatos tudnivalók nem egységes, állandó, az elbeszélésbe szervesen illeszkedő témaként funkcionálnak, hanem mint a narratív szöveg megszakításai, szünetei”,⁷² vagy – tegyük hozzá – az én egyéb, összetett módon, például

---

⁷⁰ Mihail EPSTEJN, *A kötetlen műfaj törvényei*, i. m., 182.

⁷¹ *I. m.*, 178.

⁷² *I. m.*, 180.

tropologikusan, a választott témában tükröződve vagy a prozopopeia alakzatában mutatkozhat meg.⁷³ Az esszéekben is érvényesülnek – talán még hangsúlyosabban is – az emlékezet, önvallomás „működése” kapcsán már ismertetett vonások, melyek az én végső azonosíthatóságát, lezáratlanságát eredményezik. A mindig „valamiről” íródo esszé egyszerre, illetve egymás után, dinamikus mozgásban tereli el és hívja fel a figyelmet a szöveg alanyáról/ra. „Az esszé retorikája szuggesztív körkörös szerkezetével, illuzorikusabb szillogizmusával, az értekezésektől kölcsönzött argumentációs fordulataival egyfelől éppen a szubjektum elrejtésére, feloldására törekszik, másfelől viszont fortélyosan fel is hívja rá a figyelmet, hiszen állandóan *valakinek* a (magan)véleményével kell szembesülnünk.”⁷⁴ Margittai így végsősoron az esszét is konfesszionális műfajnak tartja, a vallomás áttételesebb s ezáltal térről és időről jobban leváló formájának; az esszéíró „a humanista mitológián, a műalkotások, a formák élményén keresztül szűri át vallomásait”.⁷⁵ A visszaemlékezéshez hasonlóan az esszé is mitizál(hat)ja témáját, s ezáltal a mitizált témán át kibontakozó, megmutatózó én vonásait, interiorizált értékeit is mitizálja, legitimálja, univerzális kontextusba emeli. Az ilyesfajta öntematizálás, önmitizálás abból a szükségletből eredhet, hogy az esszében megnyilvánuló „mitizált” beszélő olyan metafizikai alapokat, modelleket, örökérvényű értékeket keres, kölcsönöz, amelyek által legitimálja saját megszólalásának – és önmagának – érvényességét, eszményiségét, genealógiáját. De éppen ebben rejlik az effajta önmeghatározások veszélye is, mivel az (el)beszélő „metaforikus és motivikus hivatkozásai az európai költészeti közkincre, köznyelvre nem mások, mint szemléletes megfelelői kultúraelméletének, mely szerint a tradícióba ágyazottság egyúttal a szuverén, individuális szabadság kibontakozásának záloga”.⁷⁶

***

Babits művét az önteremtő, az identitást közvetlenebb módon artikuláló epikus műformák, a vallomás, önéletrajz, memoár felől megközelítve, az eposz és családregegy olvasattal szemben, ahol inkább az elmondott történet szerkezetére, (műfaji) irányaira koncentrált az értelmezés,⁷⁷ ebben a részben a szerző előtérbe kerülésére, az elbeszélő-szerző azonosíthatóságára, szövegbeli „leleplezésére” terelődött a figyelem. A tanulmány arra keresett választ, hogy Babits miért és hogyan láttatja magát, építi fel személyiségének bizonyos vonásait az irodalomtörténet műfaján keresztül, *Az európai irodalom története* a confessionak, mémoire-nak sajátos műfajváltozataként (is) olvasható, különösen de Man „engedményével” élve. A szerző-elbeszélő a benne élő egységes európai irodalomról tesz vallomást, miközben ennek

---

⁷³ „az esszényelv által létesülő metaforikus én-alakzatok retorikai megközelítést igényelnek, az én szoros értelemben vett elbeszélése pedig narratopoétikai vizsgáldást tesz szükségessé.” (DOBOS István, *Az én színrevitele*, i. m. 30.)

⁷⁴ MARGITTAI Gábor, *Nyugtalan klasszizkusok*, i. m., 167. (Kiemelések az eredetiben.)

⁷⁵ I. m., 168.

⁷⁶ BALASSA Péter, *Az önéletrajz Babitsról*, i. m., 358.

⁷⁷ Vö. 19. és 20. lábjegyzet.

az irodalomnak kollektív önarcképében látja, láttatja magát; az én artikulálása a „másról”, „valamiről” beszélés réseiben, szüneteiben, megszakításaiban, tropologikus helyettesítésekben, a prozopopeia alakzatában történik meg. Az emlékezet általános működése és az *én* közvetett tematizálása eleve egy folyamatosan változó, nyugvópont nélküli szubjektum vonásait rajzolja meg, s ezt a vibrálást, folyamatos mozgást az identitás „kikerekítését” az önéletírás létmódjából fakadó lezár(hat)atlanság, az önéletrajziség őszinte-jellegének, az énfeltárás vágyának lehetőségét és értelmet adó befogadó Másik nélkülözhetetlensége is fenntartja, mivel az elképzelt, feltételezett befogadóközösség befolyásolja, alakítja azt, hogy az elbeszélő saját énjének mely jegyeit szólaltatja meg. Az identitás szövegben kibomló, nehezen konstruálható, végső formát sosem öltő alakváltozata az alapja annak, hogy az esszé szubjektumfelfogásával is összevetettük a műfaj jegyeit szintén hordozó irodalomtörténetet.

Babits műve a történetírás specifikumait kissé háttérbe szorítva, az emlékezőművek formáival, vonásaival, narrációjával jellemezhető. Az emlékezet működésére jellemző, hogy egyéni sorshoz, érzésekhez kötött, s ezért a múltnak tétje van, identitásformáló funkciója erős; a felidézett „tartalom” önazonosságot teremt, de egyben el is határol, el is különíti; az emlékezet mitikus időbe emeli a múlt eseményeit, idealizál, normaadóvá emel, s ezáltal a jövő felé közvetíti a vágyott értékeket, így a tényszerű események referencialitása az én önteremtése felől lényegtelenné, „elmosódottá” válik, az események részben megszűnnek maguk a dolgok lenni, másfelől viszont jelentővé lesznek, szimbolikus-elvont jelentést kapnak. Ezekhez a szimbolikusnak mondható jelentésrétegekhez nemcsak *Az európai irodalom történetében* elmondottak, alkotók, művek, korszakok, műfajok, vonzódások, az elbeszélés iránya, tér-, időszerkezete, hangvétele, hanem a más alkalommal bemutatott nagyepikai szerkezetek által hordozott jelentésstruktúrák is hozzájárulnak. Az elbeszélő-elbeszélte ént mindhárom olvasatban – eposz, családrégény, vallomás – az identitás megragadhatóságának, megőrzésének lehetőségei alapján vizsgáltuk, s amennyiben Babits irodalomtörténetének legfontosabb vonásaként az „identitás önarcképét” tételezzük, egyetérthetünk Elizabeth Bruss kijelentésével, aki az önéletírást a műfajok kalózájának tekinti, amely más műfajok fosztogatásával valósítja meg önmagát.⁷⁸

---

⁷⁸ Vö. Elizabeth BRUSS, *Autobiographical Acts. The Changing Situation of a Literary Genre*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1977.